

Atlas van de Nederlandse Flora

door Hein van Bohemen

Dit voorjaar werd door de uitgave van het eerste deel van de 'Atlas van de Nederlandse Flora'*) een mijlpaal in het floristisch onderzoek in Nederland bereikt. Niet alleen door het verschijnen van deze Atlas vormt 1980 een bijzonder jaar voor de Nederlandse floristiek, daarnaast zal in 1980 de tweede inventarisatieronde worden afgesloten en kunnen alle inventarisatiegegevens ten behoeve van deel 2 en 3 nader bewerkt worden. Het nu uitgekomen eerste, goed verzorgde deel bevat verspreidingskaarten van 332 in Nederland uitgestorven en zeer zeldzame plantesoorten. bij elke kaart is een beschrijving toegevoegd van de situatie van de betreffende soort. In een aantal inleidende hoofdstukken wordt o.m. ingegaan op het ontstaan van deze Atlas, de geschiedenis van het plantengeografisch onderzoek in Nederland, in het bijzonder van het z.g. Instituut voor Vegetatie-Onderzoek van Nederland (IVON) en de verwerving en verwerking van gegevens. Voorts wordt een hoofdstuk gewijd aan enkele geologische, geomorfologische en klimatologische aspecten van Nederland, voorzover van belang voor de bepaling van de plantengeografische positie en de indeling in plantengeografische districten van Nederland.

De ontstaansgeschiedenis van de Atlas

Tijdens de presentatie van de Atlas, waarbij het eerste exemplaar aan de Staatssecretaris van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk werd aangeboden, gaf P. Smit van het Bio-historisch Instituut te Utrecht een overzicht van de ontstaansgeschiedenis van de Atlas, waaraan wij het volgende ontleen. De wortels van de plantengeografie zijn te vinden in de Renaissance. Toen de werken van de Griekse arts Dioscorides uit de 1e eeuw na Christus in druk verschenen, begonnen de 16e eeuwse Duitse botanici ijverig in eigen omgeving naar planten te zoeken. Op zichzelf hadden die pogingen

Mannejasorchis (Orchis mascula) (dia P. den Houter).

weinig succes, want de beschreven planten kwamen vrijwel uitsluitend voor rond de Middellandse Zee. Wel werd de belangstelling voor de regionale flora hierdoor gewekt.

Omstreeks het midden van de 16e eeuw kwam de botanie in de Nederlanden tot grote bloei, in welk verband de naam Clusius (1526-1609) genoemd kan worden, waardoor zelfs een botanisch fenomeen als Carolus Linnaeus naar Nederland werd gelokt (1735-1738). In 1781 deed David de Gorter een poging een bruikbare flora van Nederland samen te stellen. Echte activiteiten ontplooiden zich pas na 1845 toen een groepje medici zich aaneensloten tot een 'Vereeniging voor de Nederlandse Flora', waaruit de huidige Koninklijke Nederlandse Botanische Vereniging is voortgekomen. Vermeldenswaard is dat van het begin af aan een grote belangstelling bestond voor de groeiplaats en de verspreiding van de plantensoort; de regionale floristiek werd (en wordt) vooral

*) De Atlas van de Nederlandse Flora, deel 1: Uitgestorven en zeer zeldzame planten, is verzorgd door de afdeling Nederlandse Flora van het Rijksherbarium te Leiden onder redactie van J. Mennema, A. J. Quené-Boterenbrood en C. L. Plate en is uitgegeven bij de uitgeverij Kosmos te Amsterdam (prijs in de boekhandel f 59,50).

Mannetjesorchis (dia P. den Houter).

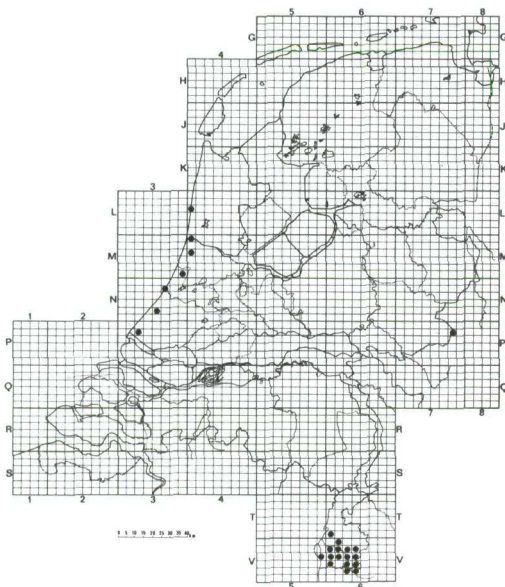
door 'amateurs' bedreven. Men streefde naar de samenstelling van een Flora van Nederland en als voorlopig einddoel de uitgave van een Prodomus, waarin alle tot de Nederlandse flora

behorende planten dienden te worden opgesomd. Onder leiding van de eerste voorzitter van deze Vereniging, R. B. van den Bosch, verscheen reeds in 1850 het eerste deel van de Prodomus. Een belangrijke stap werd gezet door J. Kobus die in 1886 een studie over de Nederlandse zeggen publiceerde met van iedere soort een kaartje van Nederland met alle hem bekende groeiplaatsen. Kobus' werk betekende een enorme stimulans voor het floristisch onderzoek in Nederland en onder leiding van H. Heukels namen 226 floristen aan* het verzamelen van floristische gegevens deel. In het Nederlandsch Kruidkundig Archief verschenen lijsten van voor het verenigingsherbarium ingezonden plantesoorten. Dit leidde tot de publicatie van een tweede druk van de Prodomus in 1901, terwijl in 1902 J. Goethart, conservator van het Rijksherbarium het initiatief nam – samen met W. J. Jongmans – plantenverspreidingskaartjes te introduceren.

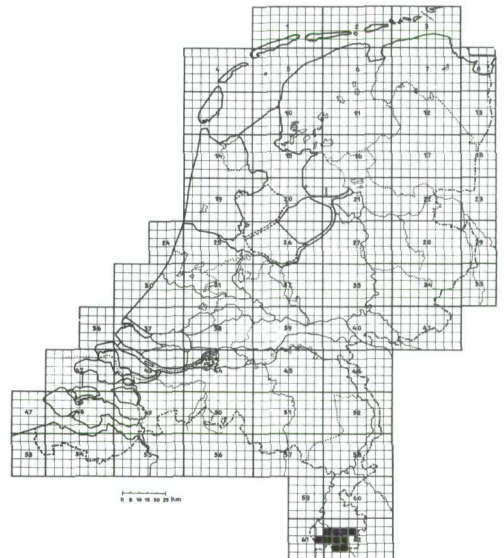
De kaart van Nederland werd in z.g. kwartierhokken verdeeld, waarbij op aparte lijsten het plantenbestand per kwartierhok werd opgetekend. Uit het in 1904 gepubliceerde overzichtskartje blijkt, dat zo'n 1900 hokken van de in totaal 26.500 hokken onderzocht waren. In die tijd kwam het tot de publicatie van een paar honderd plantekaartjes.

In de twintiger jaren vindt een nieuwe opleving plaats van het floristisch onderzoek in Nederland. In 1924 begon J. L. van Soest samen met o.a. Jan G. Sloff aan het samenstellen van

Orchis mascula, verspreiding vóór 1950.

Orchis mascula, verspreiding sinds 1950.

plantekaartjes, geheel in de geest van het in 1902 door Goethart begonnen project. In 1926 startte J. L. van Soest in het tijdschrift 'Natura' een rubriek getiteld 'Plantengeografische aantekeningen en kaartjes'. Op voorstel van W. C. de Leeuw vond een betere coördinatie van het plantengeografisch onderzoek plaats. Dit leidde tot de oprichting van de Stichting Instituut voor het Vegetatie-Onderzoek van Nederland (IVON), hetgeen een geweldige stimulans betekende waarbij het IVON tussen 1929 en 1939 zijn grootste bloeiperiode beleefde. In die tijd kwam het praktische nut van de plantekaartjes duidelijk naar voren. Door de grote ontginningswerken waaraan grote stukken z.g. woeste gronden ten prooi vielen, kwamen de kaartjes van pas om de botanische waarde van de bedreigde gebieden aan te geven.

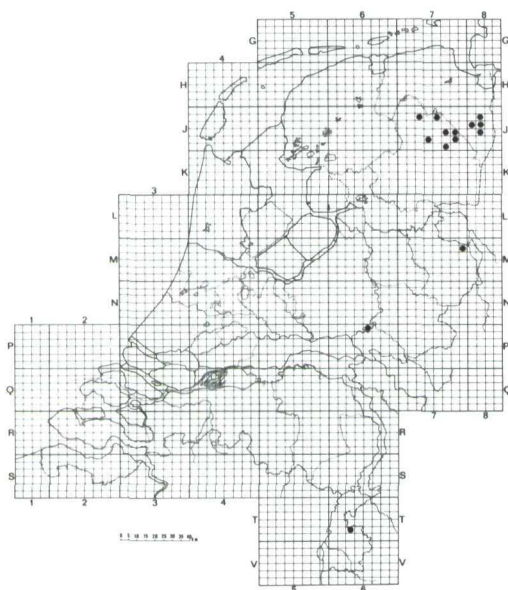
In de vijftiger jaren zijn de IVON-werkzaamheden langzaam maar zeker door de afdeling Nederland van het Rijksherbarium overgenomen. Doordat het werk aan de Flora Neerlandica vrijwel alle tijd van de medewerkers opeiste, vorderde het werk voor de Atlas van de Nederlandse Flora slechts langzaam. Vooral in en na het Natuurbeschermingsjaar 1970 ging de vraag naar verspreidingskaarten van planten steeds luider klinken, hetgeen thans geleid heeft tot de publicatie van deel 1 van deze Atlas. Het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk heeft om de verspreidingskaarten met bijbehorende teksten persklaar te

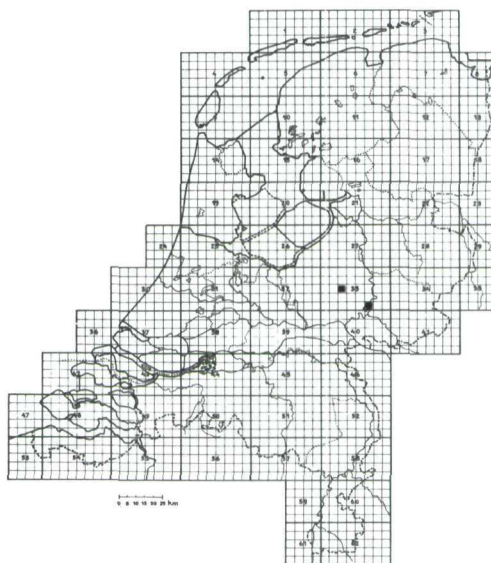
Oranjelelie (*Lilium bulbiferum*) (dia P. den Houter).

kunnen maken d.m.v. een aanzienlijke subsidie aan het Rijksherbarium vanaf 1977 3 man (w.o. 2 part-time) extra aan de Atlas laten werken.

Lilium bulbiferum, verspreiding vóór 1950.

Lilium bulbiferum, verspreiding sinds 1950.

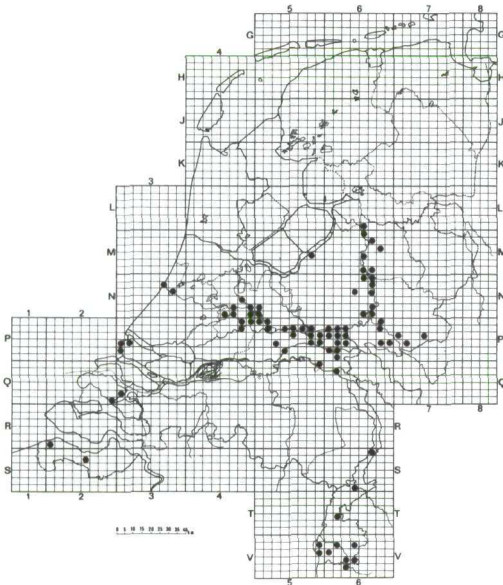

Wilde weite (*Melampyrum arvense*) (dia P. den Houter).

De betekenis voor de plantengeografie

Voor de studie van de verspreiding van planten zijn de gepubliceerde kaartjes zeer waardevol.

Melampyrum arvense, verspreiding vóór 1950.

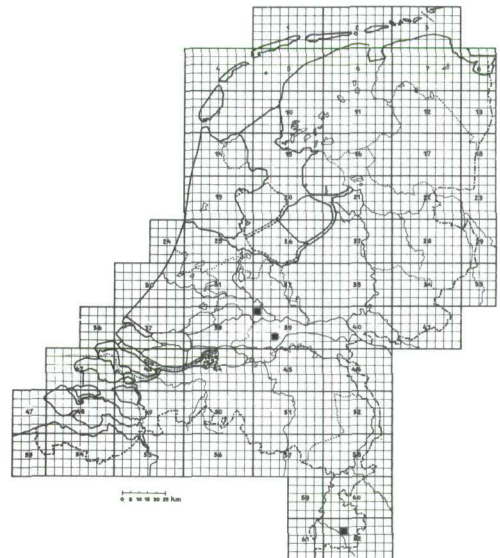

Voor de oecologie en de historische planten-geografie vormen kaarten eveneens een uiterst bruikbaar hulpmiddel. De gepubliceerde kaarten kenmerken zich als gevolg van de kritische bewerking door de auteurs door betrouwbaarheid en volledigheid en zijn door de kleine schaal in vergelijking met de meer globale verspreidingskaarten zeer nauwkeurig. In de ons omringende landen zijn eveneens kaarten gepubliceerd of in bewerking zodat deze Atlas een waardevolle bijdrage levert om een gedetailleerde en exactere indeling van Eurazië tot stand te kunnen brengen. Tevens levert deze Atlas, vooral als deel 2 en 3 gepubliceerd zijn, een geschikte basis om de door J. L. van Soest gegeven indeling van Nederland in een tiental floradistricten te toetsen door middel van een objectieve mathematische bewerking van de blokjes op de verspreidingskaarten.

De betekenis voor het natuurbehoud

Naast de hierboven vermelde wetenschappelijke betekenis van de gepubliceerde kaartjes voor de plantengeografie zijn zij eveneens onmisbaar geworden in de strijd om het behoud van onze flora. Met name omdat in de huidige tijd het van groot belang wordt geacht om meer cijfermatig de – weliswaar alom gesignaleerde – achteruitgang van de plantenrijkdom in Nederland aan te geven (zie o.m. Van der Maarel, 1971, Mennema, 1973 en Westhoff, 1976) biedt deze Atlas een bruikbaar middel.

Melampyrum arvense, verspreiding sinds 1950.

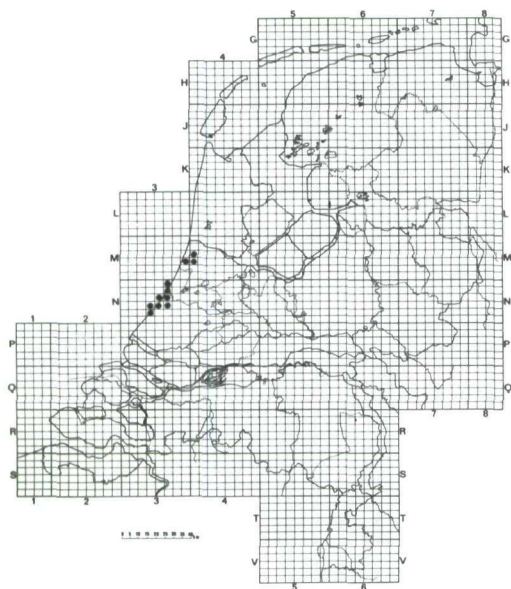

Kruisbladgentiaan (Gentiana cruciata) met ogentroost en thijm (dia P. den Houter).

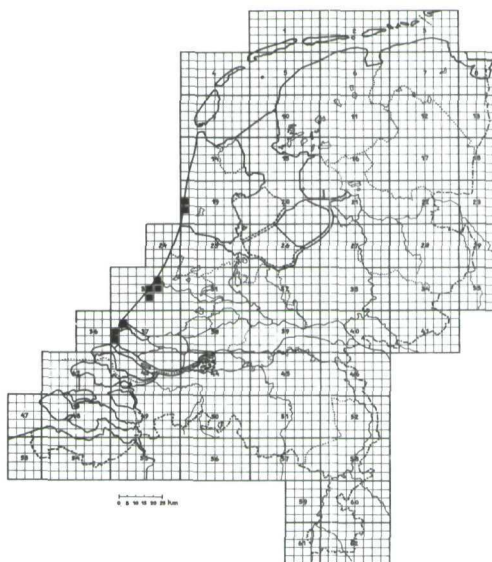
Voor een juiste interpretatie van gegevens is het zeer nuttig dat in deze atlas onderscheid gemaakt kan worden tussen oude (van voor 1950) en recente (van na 1949) verkregen inventarisatiegegevens. Van wezenlijke bete-

kenis bij het gebruik van deze kaartjes ten behoeve van het behoud van onze flora en vegetatie, zijn de bij elke kaart gepubliceerde beschrijvingen. Deze begeleidende teksten geven o.m. de gegevens uit de Standaardlijst

Gentiana cruciata, verspreiding vóór 1950.

Gentiana cruciata, verspreiding sinds 1950.

van de Nederlandse Flora (Arnolds en Van der Meijden, 1975) zoals de oecologische groep waartoe de soort behoort, de uurhokfrequentieklasse voor 1950 en sinds 1950. Van belang is de opgenomen oudste vondst en de reden voor een eventuele achter- of vooruitgang van de betreffende plantesoort in Nederland. Eveneens wordt kort de verspreiding in Europa vermeld. De begeleidende tekst wordt indien nodig afgesloten met een alinea waarin de argumentatie is opgenomen voor het niet op de kaart opnemen van bepaalde vondsten of vermeldingen in de literatuur. Hieruit blijkt dat er kritisch is gewerkt zodat een bijzonder verantwoorde uitgave totstand kon komen.

Dit eerste deel van de Atlas geeft een duidelijk beeld van de verarming van de Nederlandse flora. Dit zal een signaal moeten zijn voor diegenen die nog niet overtuigd zijn van het dramatische karakter van deze ontwikkeling. Het is nooit te laat een ontwikkeling te stoppen of om te buigen. Het is dan ook een goede zaak geweest, dat het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, waaronder de verantwoordelijkheid voor het natuurbehoud ressorteert, met een aanzienlijke subsidie het persklaarmaken van deze Atlas in zo'n belangrijke mate heeft bevorderd.

De toekomst

De Atlas geeft een momentopname. Voortgezet onderzoek naar de verspreiding van planten blijft gewenst. De Nederlandse floristen zullen actief blijven om hokken te inventariseren. Dat daarbij interessante vondsten gedaan worden blijkt uit diverse publicaties. Zie o.m. het artikel van A. J. IJzendoorn 'Een hok in Bakkum-Noord' (*Natura*, 1980). Nieuwe vondsten van planten kunnen altijd worden doorgegeven aan de afdeling Nederlandse Flora van het Rijksherbarium, Schelpenkade 6, Leiden.

De Stichting IJsselakademie heeft in samenwerking met de K.N.N.V. en het Rijksherbarium ter stimulering van het floristische werk een streep- of hoklijst (een lijst met in alfabetische volgorde gedrukt de afkorting van de namen van de Nederlandse plantesoorten) met Nederlandse namen inplaats van de reeds van oudsher bij het Rijksherbarium beschikbare wetenschappelijke plantennamen uitgegeven. Voor K.N.N.V.-leden is de hoklijst met Nederlandse plantennamen bij de samensteller, Th. Vethaak, Looiersdreef 693, 7328 HW Apeldoorn verkrijgbaar.

Ter ondersteuning en coördinatie van het floristische werk binnen de K.N.N.V. is een Contactcommissie voor floristiek en vegetatiekunde in oprichting. Het doel van deze commissie is: jaarlijks nagaan wat er aan botanisch onderzoek in de afdelingen is gedaan en overzichten hiervan publiceren; het aanreiken van studie-objecten; het onderhouden van contacten met het Rijksherbarium, het Rijksinstituut voor Natuurbeheer en het Staatsbosbeheer; het leggen van contacten tussen afdelingen en instituten en specialisten; het organiseren van een jaarlijkse botanische dag of weekend. Het ligt in de bedoeling komende winter wederom een bijeenkomst te beleggen, waarop plannen voor het komende jaar gemaakt kunnen worden, zodat ook hiervan een stimulans kan uitgaan om tot voortdurende registratie van de toe- en afname van de natuurlijke verscheidenheid te komen. De publicatie van de besproken Atlas van de Nederlandse plantesoorten en de praktische activiteiten van plaatselijke floristen werkgroepen, kunnen ertoe bijdragen dat de natuurlijke rijkdom en landschappelijke herkenbaarheid niet verder achteruit gaan en zo mogelijk worden verhoogd. (*De kaartjes werden welwillend ter beschikking gesteld door het Rijksherbarium, Leiden.*)

LITERATUUR

- ARNOLDS, E. J. M. en R. VAN DER MEIJDEN, Standaardlijst van de Nederlandse Flora, 1975, *Rijksherbarium, Leiden*
- ADEMA, F. en J. MENNEMA, Het Florastatistisch seizoen 1980, *Gorteria*, mei 1980.
- MAAREL, E. VAN DER, Floristieken als bijdrage tot de evaluatie van natuurgebieden, *Gorteria*, 1971.
- MENNEMA, J. 1973. Een vegetatiewaardering van het stroomdallandschap van het Merkske (N.-Br.) gebaseerd op een floristische inventarisatie, *Gorteria*, 6, p. 157-179.
- SMIT, prof. dr. P., De ontstaansgeschiedenis van de Atlas van de Nederlandse Flora, in het bijzonder in zijn relatie tot de Koninklijke Nederlandse Botanische Vereniging, 1980; rede, uitgesproken bij de aanbidding van de atlas.
- SOEST, prof. dr. ir. J. L. VAN, Plantengeografische districten van Nederland, zie o.m. in: *Heukels-Van Ooststroom, Flora van Nederland*.
- VETHAAK, Th., De Nederlandse Streeplijst een mutant. *Natura*, mei 1980.
- WESTHOFF, V. Die Verarmung der Niederländischen Gefäßpflanzen in den letzten 50 Jahren und ihre teilweise Erhaltung in Naturreservaten, In: *Heft 10 der Schriftenreihe für Vegetationskunde*, 1976.
- IJZENDOORN, A. L. J. VAN, Een hok in Bakkum-Noord, *Natura*, mei 1980.